

РОЗДІЛ ІV

СУДОВИЙ ПРОЦЕС НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

4.1. Учасники судового процесу.

4.2. Етапи судового процесу.

4.3. Система судових доказів.

4.4. Винесення судового рішення і забезпечення його виконання.

Судовий процес на українських землях Великого князівства Литовського в основі своїй мав давньоруське походження. Процесуальне право – та галузь права, у якій зміни відбувались найбільш повільно, тому саме в процесі збереглась найбільша кількість елементів звичаєвого українського права. Однак, разом з еволюцією правової системи зазнало змін і процесуальне право українських земель. Зміни відбувались в руслі подібних змін у Європі й за аналогічними тенденціями. Отже, з одного боку, українське процесуальне право литовської доби базується на споконвічних давньоруських засадах, з іншого – використовує європейський досвід. Слід зазначити, що з європейського досвіду запозичувалося те, що знаходилося в загальній відповідності з демократичними традиціями, притаманними давньоруському праву. В указаний період виникає ряд демократичних інститутів у державі, формуються демократичні засади організації державно-правового життя. З'являються поняття громадянських прав і свобод особистості, гарантії недоторканості особи тощо (звичайно, тільки у відношенні пануючих верств населення). Релігійне світосприймання поступається місцем раціоналістичному. Вказані зміни накладають відбиток і на процесуальне право Литовсько-Руської держави, у якому протягом XIV – першої пол. XVI ст. відбуваються такі зміни: процес певною мірою позбавляється архаїчності; зменшується (однак не зникає) формалізм процесу, але водночас процес ускладнюється; зароджується публічне право, а з ним й інквізиційний процес; намічається диференціація цивільного та кримінального процесів; процес певною мірою демократизується. Відбувається своєрідний органічний синтез давньоруських, національних традицій і

тенденцій, які були викликані ідеями Ренесансу та Реформації в Європі. Період XIV – першої пол. XVI ст. вважаємо важливим для становлення українського процесуального права (і національної правової системи взагалі) як європейського за змістом і спрямованістю. Як і в Європі в цілому, в українських землях намічаються тенденції переходу від середньовічного права до ранньо-модерного. Процес еволюції інтенсифікувався після проведення судової реформи 60-х рр. XVI ст. Спробуємо проаналізувати процесуальне право та його еволюцію протягом останньої третини XIV ст. – другої половини XVI ст. Враховуючи відносну повільність змін у судовому процесі, а також той факт, що, за умовами Люблінської унії 1569 р., в українських землях зберігалось діюче до унії право, вважаємо можливим за необхідності використовувати джерела та факти, які належать до пізнішого періоду – до впровадження Статуту 1588 року.

4.1. Учасники судового процесу

Вище ми аналізували склад суддів у кожному з державних та недержавних судів. Нині зробимо короткий узагальнюючий огляд складу судів.

Інституту професійних суддів у дореформений період не існувало. Судочинство в державних судах, не відокремлених від адміністрації, відправлялося: у центральному суді – великим князем або особами ним призначеними (звичайно суд доручався членам Пани-Ради, маршалкам, тощо); у місцевих судах судили воєвода або староста. Отже, протягом XIV – першої половини XVI ст. функція судді виступала як другорядна, додаткова справа для державного врядника і, у відповідності до системи кормління, розглядалась як винагорода за сумлінну службу. У доменіальних судах (у тому числі і в церковних доменіальних, і в приватновласницьких містах) функції суддів виконували пани (у церковних доменіальних – духовні феодали) незалежно від ступеню обізнаності з права або призначені ними урядники. Спеціальних професійних вимог до суддів державних судів не пред'являлося. Допускалося навіть, що вони не знали місцевого права, хоча судити мали саме за звичаєвим правом даної землі. У недержавних судах функції судді виконували: у містах з магдебурзьким правом – обрані на певний термін присяжні судді-лавники або вїйт, який міг призначатись, обиратись до життя або отримувати владу в спадщину, отже, такі, що мали знати право; у третейських судах – добровільно обрані сторонами приватні особи,

звичайно, знавці права; у копних судах – найбільш поважні особи, які знали право; у церковних судах – вищі від сторін за рангом ієрархи, які мали бути обізнані з канонічного права. Отже, у дореформений період функції суддів виконували непрофесіонали, хоча в більшості недержавних судів вимагалось знання права. Для державних судів обізнаність з питань права особи, яка виконувала функції судді, була не обов'язковою. Виникла парадоксальна, на перший погляд, ситуація: недержавні суди висували більше вимог щодо професіоналізму суддів. Основна причина, на нашу думку, полягала в тому, що, внаслідок відсутності судової влади в державі, населення не впливало на призначення суддів державних судів, тоді як в недержавних судах судьями свідомо обирались особи, обізнані з права.

Процесуальне право досліджуваного періоду взагалі не передбачало, що суддя має бути професіоналом у праві. Відсутність судової влади в державі і невідділеність суду від адміністрації зумовили ту особливість процесуального права, що авторитетності судовому рішенню надавала не його відповідність правовим нормам, а ранг особи, яка вказане рішення винесла. Тому при обранні суддів перевагу надавали особам вищого рангу, більшого авторитету і поважності. Існувала також практика перенесення розгляду справи, яка викликала утруднення, від одного судді до іншого, більш авторитетного, який вважався й більш досвідченим і обізнаним з питань права. Так, князі Новосильські та Одоєвські Іван Юрієвич, Федор і Василь Михайловичі в договорній грамоті від 1459 р. визначили: “А чого промежы себе не управимь с тыми великими князи у доконьчанои, ино королю [Казимиру] за то стояти и выправляти”³⁴². Тут, на наш погляд, простежується відбиток притаманного ще давньоруському праву погляду на суддів як на своєрідних посередників (навіть на великого князя)³⁴³. (Цікаво, що “смісний”, або “вобчій” суд удільні князі Московської Русі за неможливості дістатися згоди між судьями з обох сторін переносили на третейський суд великого князя Московського; при виникненні справи між підданими Московської і Литовської Русі третейським суддею призначався Вітовт: “...а что ся сопрутся судьи о которых делех, ино положили на осподаря на вел. князя на Витовта...”³⁴⁴. Оскільки, як вже вказувалося вище, суд мав відбуватися за місцевим правом, а судді державних судів не завжди

³⁴² Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI ст. – С. 214.

³⁴³ Див.: Леонтович Ф. Очерки истории литовско-русского права. – С. 189.

³⁴⁴ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI ст. – С. 29-30.

були компетентними щодо нього, роль консультантів у державних судах виконували “сторонні” особи, чия присутність вимагалася ще давньоруським правом. Необхідність участі в судовому процесі в регіональних державних судах вказаних осіб була зафіксована привілеями Волинським і Київським: “а князя и пана и землянина старосте и наместником нашим одному их не судити: маеть при себе посадити князей и панов и землян, теж мает его судити”³⁴⁵. Іншою функцією “сторонніх людей” було наглядати за ходом процесу з метою попередження навмисних чи невільних зловживань владою з боку суддів. Присутність вказаних осіб також зумовлювалася тим, що нерідко акти судочинства не записувались, отже, необхідно було мати свідків процесу, які б могли підтвердити, що судочинство було відправлене із дотриманням усіх процесуальних норм. Таким чином, сторонні особи відігравали в судовому процесі потрібну роль: як консультанти, як свідки і як наглядачі. Їхня участь у процесі була пасивною, безпосередньо на хід процесу вони не впливали, але присутність їх на суді надавала процесові характеру гласності, крім того, вони певною мірою компенсували некомпетентність і непрофесіоналізм суддів. Однак на практиці далеко не завжди присутні особи могли задовольнити вказані вимоги, оскільки на ранніх етапах періоду, що розглядається, склад їх здебільшого був випадковим. У вирокі воєводи троцького князя Костянтина Острозького від 22 січня 1529 р. зазначено, що при ньому “на томъ праве были: пан Матей Войтехович, маршалок господарский, державца волковыйский, а князь Василий Андреевич Полубеньский, маршалок господарский, державца жолудский, каневский и дубецкий, а пан Богдан Довкгирдович”³⁴⁶. У судовому акті від 5 липня 1540 р. читаємо: “Я Янь Внучко [суддя], а при мне были протопопъ ... Юхно, а Лазовский урядникъ пана подскарбего его милости монастыра Городенского”³⁴⁷. У судовому акті від 11 лютого 1540 р. зазначено, що на суді були присутні “я Войтех Требский [суддя] и пр.”³⁴⁸. Отже, суддя навіть не назвав присутніх на ім’я, оскільки вони, як і сторони, очевидно, належали до “посполитого стану”.

³⁴⁵ Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – С. 182.

³⁴⁶ Акты Литовско-Русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. – С. 215.

³⁴⁷ Владимирский-Буданов М.Ф. Очерки из истории Литовско-Русского права. – Вып. IV. – С. 56.

³⁴⁸ Там само. – С. 57.

Вище вже вказувалося, що, внаслідок давньоруської традиції, присутність сторонніх людей мала місце навіть у великокнязівському суді; вона вимагалася і в недержавних судах.

У копних судах роль присутніх на суді осіб надавалася як призначеним копою, так і обраним самими сторонами особам. Їхня функція відрізнялася від функції осіб, присутніх в інших судах. Оскільки самі судді обиралися з осіб авторитетних, поважних, досвідчених у звичаєвому праві, потреби в консультантах не виникало. Присутні були свідками, які мали зберегти у пам'яті всі подробиці процесу і в разі необхідності відтворити їх, оскільки практично все населення копного округу було неграмотним, отже, запротоколювати хід копного процесу було неможливо. Пізніше вказану функцію перебрали на себе представники державних судів – возні зі своєю “стороною”, тобто особи, які мали після закінчення розгляду справи представити до гродського суду реляцію – звіт про хід копного судового процесу. Попри всі особливості, які мали місце в різних судах, попри перекручення та порушення права, які відбувалися на практиці, вважаємо, що однією з найважливіших і найдавніших засад діяльності судів була колегіальність. Протягом періоду, який розглядається, вказана засада перетворилася здебільшого на формальність, однак скасована не була. Якісні зміни в складі суду відбулися після проведення в другій пол. XVI ст. судової реформи. Як вже неодноразово зазначалося вище, реформа була викликана необхідністю розвантажити адміністрацію від справ, що вважалися державою другорядними, насамперед, судових. Але об'єктивно проведення реформи сприяло виокремленню і початку формування судової влади в Литовсько-Руській державі. Найважливішим наслідком реформи в галузі судочинства стало виникнення інституту професійних суддів. Спроби утворити інститут професійного суддівства простежуються в Статуті 1529 року, у якому воєводи та старости зобов'язуються кожний у своєму повіті обрати двох зем'ян, привести їх до присяги і доручити їм розгляд справ, які надходять за відсутності місцевої адміністрації. Також обрані особи мають бути присутніми при суді воєвод і старост (див.: Статут 1529 року, розд. III, арт. 4). Однак, проаналізувавши судові акти періоду, який розглядається, можна дійти висновку, що на практиці вказане положення Статуту нерідко порушувалося. Місцева адміністрація продовжувала судити населення або одноосібно, або в присутності випадкових осіб³⁴⁹. Статут 1566 р.,

³⁴⁹ Див.: Максимейко Н.А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. – С. 120, 119; Ясинский М. Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве. Акты о копных и панских судах. – Т. 1. – С. 125.

закріпивши створення земських, гродських, підкоморських судів, впровадив виборні посади земського судді, підсудка та писаря, а також гродського судді і писаря та підкоморія, які призначались воєводою або старостою. Обрання і призначення мало довічний характер, отже, формується інститут професійних суддів. Визначені були вимоги до осіб, що обиралися або призначалися: ними мали бути “люди добрые, цнотливые, расторопные, в праве умеетные, роду шляхецкого, в том повете добре оселые, не иное веры только хрестиянское” (Статут 1566 року, розд. IV, арт. 18). Таким чином, держава дбала як про професіоналізм, так і про моральні якості членів суду. По обранні члени суду мали принести присягу, текст якої наводився в Статуті (розд. IV, арт. 19). Посилюється відповідальність членів суду за винесені рішення. Передбачена була відповідальність писаря за внесені в судові книги записи протоколів судового процесу. Оскільки передбачалося, що судді мають бути знавцями права, то потреба в консультантах зникає. Однак у пореформені часи зберігається участь у процесі сторонніх осіб, що, на наш погляд, було, з одного боку, даниною традиціям старовини, з іншого – заходом із запобігання зловживання владою з боку суддів. Доказом, на наш погляд, є той факт, що в пореформених судах склад сторонніх осіб визначався самими сторонами, і вказані особи, як правило, були однієї соціальної приналежності з ними. Крім того, бути присутніми на процесі мали право всі охочі. Звичайно їх було досить багато, оскільки на сесію земського або гродського суду з'їжджалися всі, чії справи чекали на розгляд, а також їхні свідки, родичі, друзі. Всі вони мали право при бажанні бути присутніми під час розгляду не тільки власної справи, але й інших справ. Слід зауважити, що з впровадженням реформи в шляхетсько-магнатських колах значно підвищився інтерес до права і тонкощів судочинства. Як зазначає О. Левицький³⁵⁰, незнання Статуту вважалося ознакою неосвіченості і дикості; із впровадженням інституту виборних суддів, підсудка і писаря знання права стало нагальною потребою, оскільки будь-який шляхтич міг бути обраним на одну з вказаних посад. На нашу думку, це є ще однією ознакою початку формування на українських землях Великого князівства Литовського судової влади. З наведеного О. Левицьким уривку судового листа бачимо, що бути присутніми на розгляді справи дозволялося особам, які користувалися загальною повагою в суспільстві (у даному разі, князю Костянтину Острозькому, воєводі Київському і маршалку Волинської землі, Андрію Вишневецькому, Волинському воєводі і Олександрю

³⁵⁰ Левицький О. Ганна Монтовт. – С. 143-144.

Жоравницькому, Луцькому старості)³⁵¹. Отже, процес залишався гласним і певною мірою демократичним.

Таким чином, судова реформа внесла зміни не тільки в судову систему, а й у структуру судів, започаткувавши на українських землях Великого князівства Литовського формування інституту професійних суддів.

В українських судах литовської доби суддям асистували численні врядники – особи, які займали певні “вряди” і виконували певні функції в суді. Серед них судові акти згадують діцьких, вижив, дільчих, єдначів (більшість їх згадується ще в Руській Правді, отже, має давньоруське походження), пізніше – возних. Одним із таких врядників був діцький. До його функцій належало примусово доставити певну сторону до суду або здійснити майнове стягнення за судовим рішенням. “Коли бы ся который князь, або пан, або человек наш пожаловал нашему воеводе на князя, або на пана, або на боярина Киевского: ино ему обослати его листом, абы перед ним къ праву стал; а пак ли бы на лист его не сталь, ино послати децкого и поставити къ праву...”, – читаємо в привілеї Київській землі³⁵². За привілеєм Волинській землі, “коли на кого жалоба прійдетъ, ино того первым листом и другим обослати: и коли на тыи два листа не станет, тогды децкого послати”³⁵³.

За Статутом 1529 року, якщо засуджений ухилявся від виконання судового вироку, його майно віддавалося стороні, яка виграла процес, з призначенням терміну для викупу майна (Статут 1529 року, розд. VI, арт. 17). Ця процедура відбувалась у присутності судді та діцького. Такий засіб виконання судового рішення називався “урядовий грабеж”, на відміну від “безправного грабежа”, тобто такого, що проводився самовільно, без відома уряду.

Діцький також висилався в тих випадках, коли пан відмовлявся “уделати справедливість” у відношенні свого підданого: “Пак ли будетъ некоторый [пан] отводить, ино нам дати децкого: а не пригодить ся нас в великом князьстве Литовском, ино воеводам нашим мощно [силою] дати децкого” (Статут 1529 року, розд. VI, арт. 20).

За свою роботу діцький одержував “діцькування”, розмір якого варіювався в різних регіонах князівства. В Остері, Чорнобилі воно

³⁵¹ Там само. – С. 145.

³⁵² Ясинский М. Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве. Акты о копных и панских судах. – Т. 1. – С. 6.

³⁵³ Там само. – С. 36.

складало 1 грош, у Житомирі, Мозирі – 2 гроши, у Кричеві – 2,5 гроша³⁵⁴. Окрім того, діцький одержував із сторони, яка програла, платню у розмірі 1 грош за кожну милю, що довелося проїхати подорожі – “помильне”.

Якщо судова справа потребувала ознайомлення із обставинами скоєння злочину на місці, великий князь або воєвода чи староста міг послати вижа. Виж оглядав місце злочину, тіло забитого або рани потерпілого, опитував свідків, а потім повинен був офіційно засвідчити те, що побачив або почув: “...на обвожене оного кгвалту ... брал... вижом з уряду замка господарьского... служебника его милости пана... старосты Луцкого, на имя Павла Невишского, и там был и оттоля приехавши, ...тыми словами сознал: иж, будучи у Шулжинцов, видел есми там тех кгвалтовников ... , которые передо мною вижом и пред сторонами доброволне визнавали ... иж, на имене Чернятин кгвалтом наехавши, девку узяли и батка ее Павла Зозулю збили и зранили...”³⁵⁵; “На огледане того вчинку брал в мене вижом боярина господарьского Красноселского Миколая Марковича, который, там [на місці злочину] бывши и оттоля приехавши, ставши передо мною, тыми словами сознал: иж, за посланем врьдника [старости Луцкого], ... ездил с поддаными кн. е. м. и з людми сторонними огледати трупу того небожчика Свирида и видел его обешоного на земли Теслуговской”³⁵⁶. Свідчення вижа мало офіційний, “урядовий” характер, розглядалось як судовий доказ і було підставою для вимагання правосуддя. Передбачалося, що вижем мала бути людина чесна, “віри гідна”. “Дознання вижового выслушавши, припустили есмо...,” – традиційна формула в багатьох судових актах³⁵⁷.

Воєвода або староста міг направити вижив на копні суди. Присутність вижа надавала їх рішенням більшої сили й законності.

Вижів посилав і великий князь, і воєвода або староста, і особи, що судили за їх дорученням. “Вижування” звичайно доручалося їх врьдникам-слугам: “Послал зо мною вижом врьдовым боярина Любецкого, Терешка”, “на огледане збитя и ран того боярина своего брала ее милост у мене вижом боярина господарьского Красносельского

³⁵⁴ Грушевский А. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI вв. Старина и борьба за старину. – С. 142.

³⁵⁵ Ясинский М. Материалы для истории судеустройсва и судопроизводства в Литовско-Русском государстве. Акты о копных и панских судах. – Т. 1. – С. 51.

³⁵⁶ Там само. – С. 38.

³⁵⁷ Там само. – С. 51, 99.

Ждана Павловича”, – читаємо в судових актах епохи, що розглядається³⁵⁸.

За дорученням великого князя або воєводи чи старости виж міг розслідувати деякі обставини справи або перевірити показання свідків: “Писар Сенко [позивач] рек, абыхмо послали там вижа нашого з десяти рублев того ся доведати, так ли будет, как тые людъци поведали. Ино мы [великий князь Олександр] для лепшое справедливости посылали там вижа нашого з десяти рублев того ся доведати и нам отказати. И дворянин наш Бокей там был, и того осмотрел, и нам отказал ...”³⁵⁹.

Виж надсилався також як наглядач в суд пана над селянами. Він мав право заарештувати і доставити у в’язницю підозрілих у скоєнні злочину осіб. Так, коли пан Борзобогатий ухилився від суду над своїми селянами, які були затримані потерпілими, останні видали злочинців вижу для ув’язнення³⁶⁰.

Виж мав бути присутнім і у разі виклику в суд шляхти для відшкодування збитків. Його посилали також і в разі виникнення справ між шляхтою і міщанами магдебургій. У вже цитованій вище судовій справі від 14 серпня 1564 р. читаємо про скаргу лентвійта, бурмистра й міщан Луцька на те, що слуги пана Івана Чаплича-Шпановського наїхали “моцно, кгвалтом” на міську в’язницю, звільнили звідти ув’язненого, підданого пана Чаплича-Шпановського, і збили охоронців. “На обвожене того кгвалту и на огледане збитя и ран молодца местцького брали в мене вижом з уряду замкового служебника моего Лукаша Кгрушовского”³⁶¹.

Несформованість судової влади в період, що розглядається, зумовила недостатнє сприйняття з боку населення, особливо з боку магнатів та шляхти, членів суду як представників влади. Тому в судових актах цього періоду фіксуються численні випадки нескорення вижам з боку магнатів, шляхти, їхніх слуг, і навіть насильства над вижами. Уже згадуваний виж Павло Невишський докладав, що урядник князя Костянтина Острозького не тільки відмовився чинити

³⁵⁸ Там само. – С. 59.

³⁵⁹ Акты Литовско-Русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. – С. 75.

³⁶⁰ Ясинский М. Материалы для истории судоустройсва и судопроизводства в Литовско-Русском государстве. Акты о копных и панских судах. – Т. 1. – С. 48.

³⁶¹ Там само. – С. 64-65.

суд над своїми селянами, але й затримав і ув'язнив вижа: “мене вижа в себе загамовал и через три дни держал”³⁶².

За свою роботу виж отримував платню, так зване вижове. Розмір вижового залежав від рангу правителя, що послав вижа, і був визначений Статутом 1529 р. Вижам воєвод, старост і маршалків належало платити по полтині грошей, а вижам їх намісників і служебників – по півкопи (Статут 1529 р., розд. VI, арт. 21). Але часто вижі намагались стягти з населення більшу платню, ніж це було передбачено законом. На сеймах 40-х рр. XVI ст. (Берестейському, Віленському), де йшла мова про розробку та прийняття Другого Статуту, зокрема, про впровадження виборних земських суддів і писарів, стани сейму вказували, що старости, воєводи та їх служебники нерідко посилають вижами людей простих, “віри негідних”, тобто міщан, тяглих мужиків і навіть “холопью невольную”, які беруть вижування по 12 грошей. Вказувалося, що такі вижі, звичайно, дають показання на користь тих, хто їм більше заплатив. Стани сейму просили, щоб великий князь скасував високу судову платню через її “обтяжливість”, тобто висока платня змушувала багатьох відмовлятися від вимагання правосуддя та визискування своєї власності.

Магнати і шляхта домагались, щоб у кожному повіті обирались троє, четверо або п'ятеро присяжних вижив з місцевих бояр-землевласників, людей добрих і гідних віри, які брали б вижування по грошу за милю. Великий князь на це відповів, що залишає рішення за тими, хто вноситиме поправки до Статуту³⁶³.

Серед осіб, що допомагали великому князю і воєводам та старостам у їхній судовій діяльності, були ув'язчі. До їхніх функцій належало введення у володіння маєтком за рішенням суду. Маєток міг передаватися потерпілій стороні як погашення боргу або відшкодування збитків.

Ув'язчі також отримували платню, так зване “ув'язче”. Слід зазначити, що вони одержували ув'язче і тоді, коли вводили у володіння маєтком не за рішенням суду, а за пожалуванням великого князя або воєводи чи старости. Отже, судова й адміністративна платня не завжди розрізнялися, що є закономірним результатом невідокремленості суду від адміністрації, яка існувала у Великому князівстві Литовському до 60-х рр. XVI ст.

У судових актах періоду, що розглядається, також згадуються дільчі – особи, які за дорученням суду здійснювали розділ спірного

³⁶² Там само. – С. 123.

³⁶³ Любавский М. Литовско-Русский сейм. – С. 528-529.

майна між нащадками. Якщо сторони погоджувалися на третейський суд, центральним або місцевим судом призначався єднач, який і вирішував справу.

Названі уряди теж не були постійними посадами, а виконання обов'язків відбувалося за одноразовими дорученнями великого князя або воєводи чи старости.

На противагу їм, писарями та дяками при адміністраторах були постійно призначені особи. Це пояснюється тим, що вони були фахівцями в канцелярських і судових справах, оскільки канцелярське діловиробництво було досить обтяжливим і складним. Писарі і дяки навіть супроводжували великого князя, воєвод або старост у їхніх роз'їздах по державі. Їхня праця високо цінувалася. Так, великий князь Сигізмунд у 1508 році пожалував дяку Олексію Лєвоновичу трьох осіб в селі Мелкияновичах у Слонімському повіті³⁶⁴.

Дяку сплачували за запис у судову книгу ("записне"); за виписку із судової книги платня стягувалася окремо.

Врядники державних судів брали також "ротне" ("от пригледанье присяги", "от виданья святости до присяги"). Якщо до суду або за вироком відповідача належало ув'язнити – вкинути "до вежі", "до колоди", "у нятство", – вряник стягував особливе мито – повежне, поколодне. Його розмір не був усталеним і варіювався в залежності від регіону: у Черкасах і Мозирі – 1 грош, у Кричеві – 0,5 гроша, у Більську – 2 гроши, в Каневі та Чорнобилі – по 3 гроши, у Речиці (устава пану Семену Полозовичу) – 4 гроши³⁶⁵.

Досить часто врядники прагнули порушити традиційний розмір платні й взяти більше, ніж належало. Тому населення скаржилося великому князеві на їхнє свавілля; князь звичайно нагадував місцевій адміністрації про необхідність контролю за врядниками: "а коли дей которого человека, хотя не за вину, врядник твой у колоду усадит, и он дей берет на них поколодного по 12 грошей, а перед тим давали по грошу..."³⁶⁶.

Таким чином, до проведення судової реформи в 60-х рр. XVI ст. система врядів не була постійною, впорядкованою, зазвичай функції судових чиновників виконувались особами, призначеними судовою

³⁶⁴ Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания I Литовского Статута. Исторические очерки – С. 667.

³⁶⁵ Грушевский А. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI вв. Старина и борьба за старину. – С. 142.

³⁶⁶ Там само. – С. 144.

владою (яка не була відокремлена від адміністративної) на один раз. Єдиним критерієм при призначенні була воля того, хто призначав. Тому часто такі призначення були випадковими, а призначені особи за особистими якостями та рівнем професіоналізму не відповідали вимогам, що їх висувала справа.

Із впровадженням пореформених судів ситуація змінюється. Упорядковується система в'язів, виникають посади професіональних судових чиновників. Основною з-поміж них стає посада возного. До обов'язків возних входило носити позови і викликати ними в суд, призначати "рок" (термін розгляду справи в суді), брати присягу зі сторін і свідків, виконувати судові вироки, проводити слідство і заносити в судові книги всі обставини справи. Серед документів Кременецького земського суду є зізнання возного Ф. Існерського про відсутність ран на тілі повіреного князя Корецького у справі з п. Жоравницьким³⁶⁷, запис возного про вручення позову п. Жабоскрицькій від п. Коритинського³⁶⁸, свідоцтво возного про вручення князем К. Вишневецьким позову кременецькому підсудку Яловицькому³⁶⁹. По призначенні на посаду возний приносив присягу. Статут передбачав смертну кару для возних, які допустили зловживання владою. Отже, держава намагалась забезпечити гарантії справедливого правосуддя. Ще одним кроком у справі формування судової влади у Великому князівстві Литовському було внесення до Статуту положень, які гарантували б безпеку членам суду: при врученні позовів возний повинен був мати при собі двох шляхтичів для свідоцтва на випадок, якщо відповідач чинитиме опір владі; за образу возного і знищення позовів ("естлиб кто посланца от... старост судовых и суда земского с их листами прибил и листы подрал") винний підлягав 12-тижневому ув'язненню в замку. Однак дається взнаки той факт, що судова влада знаходиться в зародковому стані: возному-шляхтичу сплачувалося "безчестя" не як члену суду, а як особі, що належить до провідної верстви у державі.

За свою працю возний мав одержувати по грошу за милю в один кінець, за огляд слідів злочину на місці і за свідчення – по грошу, за введення у володіння за вироком суду – по грошу з кожної служби людей і по півгроша за кожную "пустовщину", яку орють; за стягнення грошей – по 2 пенязя з кожної копи, тобто 0,3 % (Статут 1566 р.,

³⁶⁷ ЦДІАК України. – Ф. 22. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 40 зв., 41.

³⁶⁸ ЦДІАК України. – Ф. 22. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 5-7.

³⁶⁹ ЦДІАК України. – Ф. 22. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 9.